

EEN OVERZICHT VAN HET OVERWINTEREN VAN RIETGANZEN IN MIDDEN-BRABANT

Loek Hilgers

Inleiding

In dit artikel wordt gepoogd een overzicht te geven van de aantallen en de verspreiding van Rietganzen, die in Midden-Brabant overwinteren. Vergeleken met de belangrijkste pleisterplaatsen in Noordwest-Europa zijn er dat misschien niet zoveel. In het Nederlands-Duitse Neder-rhein-gebied b.v. lopen de aantallen de laatste jaren op tot vele tienduizenden; de nauwelijks duizend vogels in onze streek lijken daarbij in het niet te vallen. Enige nuance moet in deze bewering worden aangebracht door erop te wijzen, dat het grootste deel van de Middenbrabantse Rietganzen tot de ondersoort 'fabalis' de Taiga-Rietgans, behoort. De totale wereldpopulatie van deze ondersoort (soort ?) wordt door verschillende auteurs geschat op 60.000 tot 100.000 exemplaren (van den Bergh, Huyskens). Noord-Brabant (inclusief de totale Groote Peel) herbergt regelmatig een tot twee procent daarvan! In de meeste jaren is hun voorkomen in Nederland beperkt tot een klein aantal traditionele pleisterplaatsen in heide- en hoogveengebieden. Hun aanwezigheid is dus nauw vervlochten met enkele zeldzaam geworden Brabantse landschapstypen en vormt een belangwekkend natuurverschijnsel, waar we niet zuinig genoeg op kunnen zijn. Daarom is inzicht vereist in de ligging van de slaapplaatsen en de fourageergebieden en in de aantallen overwinterende Rietganzen. In dit artikel wordt dan ook een antwoord gezocht op de volgende vragen:

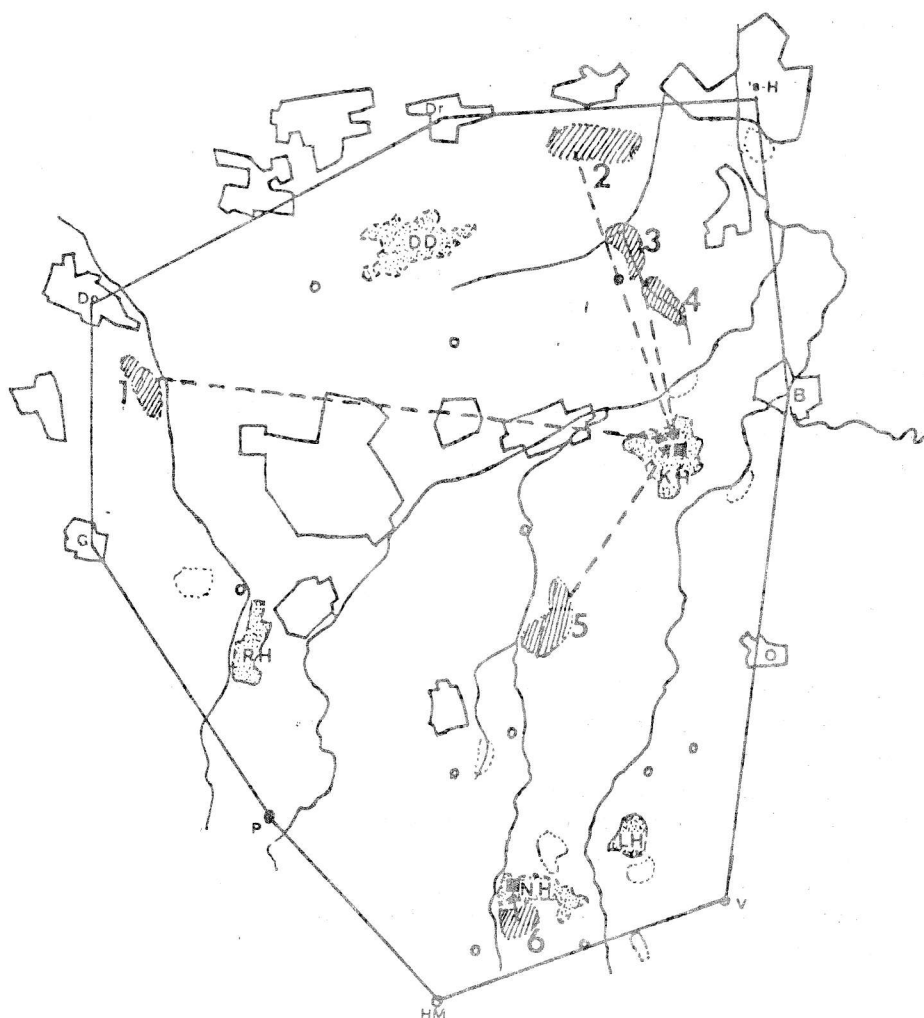
Hoeveel Rietganzen overwinteren er jaarlijks in Midden-Brabant? Hoe is het seizoensverloop? Hoe verhouden zich de aantallen Taiga- en Toendra-Rietganzen tot elkaar? In welke landschapstypen bevinden zich de fourageergebieden?

Andere vragen, zoals bijvoorbeeld naar de voedselkeuze of naar de herkomst van de hier pleisterende ganzen moeten buiten beschouwing blijven.

Er zijn gegevens verwerkt van waarnemingen uit het gebied, dat ruwweg omsloten wordt door een lijn tussen de gemeenten Den Bosch, Drunen, Dongen, Gilze, Poppel (B), Hooge Mierde, Vessem, Oirschot, Boxtel, Den Bosch. De ligging van de slaapplaatsen en de fourageergebieden is weergegeven op kaart (figuur 1).

Figuur 1. Overzicht van de Rietganzenpleisterplaatsen in Midden-Brabant (1 : 200.000)

- = slaappleats
- = heide, zandverstuiving
- ▨ = fourageergebied, regelmatig gebruikt
- = fourageergebied, incidenteel (vooral in strenge winters) gebruikt
- = regelmatige voedsel- en slaapvluchten
- 1 = De Rekken / Rijens Broek
- 2 = Vlijmensch Ven / De Ham / Vughtse Gement
- 3 = Helvoirts Broek, noordelijk deel
- 4 = Helvoirts Broek, zuidelijk deel
- 5 = Gement / Kwaden Opslag
- 6 = Mispelcindsche Heide
- DD = Loonsche en Drunensche Duinen
- KH = Kampinasche Heide
- RH = Rechte Heide
- LH = Landschotse Heide
- NH = Neterselsche Heide

1. Enkele historische gegevens

De Avifauna van Noord-Brabant (van Erve e.a. (red.) 1967) geeft enige oudere gegevens. Alleen de slaappleatsen Kampina en Neterselse Heide worden daarin genoemd; over de fourageergebieden wordt eigenlijk niet gesproken. Als slaappleatsen in andere delen van de provincie worden in de Avifauna nog genoemd; de Groote Peel en de Strabrechtse Heide. De Strijbeekse Heide nabij Chaam, de laatste jaren een belangrijke slaappleat, was toen kennelijk nog niet als zodanig bekend. Toch bevestigden boeren uit de omgeving van Baarle-Nassau dat daar ook al in de jaren dertig "ganzen" werden opgemerkt, en zelfs in een ruimer gebied. Genoemd wordt met name de inmiddels ontgonnen Poppelsche Heide, waar ze toen op 'grote vennen' overnachtten (mond. med. A. Oomen). De Poppelsche en Bedafsche Heide werd nog voor de Tweede Wereldoorlog tot landbouwgrond omgevormd, en sindsdien worden er nog maar zelden ganzen gezien. Ook andere (voormalige) heidegebieden worden wel als, inmiddels verlaten, pleisterplaats genoemd. In het ganzenarchief van SBB (Tilburg) is b.v. een gegeven te vinden over de Landschotse Heide, waar voor de ontginning van het zuidelijk deel ervan honderden "ganzen" pleisterden. In datzelfde archief wordt het Rouwven op de Oirschotse Heide als slaappleat genoemd: in januari en februari 1953 pleisterden er 70 a 80 Rietganzen.

Na de oorlog waren er andere ontwikkelingen die vooral voor de traditionele fourageergebieden van Taiga-Rietganzen nadelig waren. Zo bleken gebieden als Kwaden Opslag/ de Gement (gem. Diessen en Moergestel), de Rekken (gem. Gilze-Rijen en Dongen), het Vlijmensch Ven/ de Vughste Gement (gem. Vlijmen en Vught) en het Bossche Broek (gem. Den Bosch) na ruilverkavelingswerken en wegaanleg minder in trek.

'Goede', d.w.z. nog niet aan de moderne landbouw aangepaste pleisterplaatsen worden traditiegetrouw ieder jaar door de Taiga-Rietganzen opgezocht vanaf eind oktober of begin november. In Midden-Brabant gaat dat de laatste jaren alleen nog op voor Kampina en Helvoirts Broek. Pleisterplaatsen, die wel met ruilverkavelingen gezegend zijn, worden nog wel gebruikt, maar dan vooral in strenge winters, en meestal pas aan het einde van het seizoen, dus in januari en februari.

2. Hoe is de informatie over de Rietganzen verzameld ?

Sinds de winter 1975/76 worden door leden van de Werkgroep voor Vogel- en Natuurbescherming Midden-Brabant systematisch Rietganzen geteld in Midden-Brabant.

De enige ons bekende slaappleat in Midden-Brabant was toen de Kampinase Heide (Huisvennen). We mogen er vanuit gaan dat dit gebied, eigendom van Natuurmonumenten, tot in lengte van jaren veilig geteld is. Hun voedsel zoeken de Rietganzen echter uitsluitend in vochtige weilanden en beekdalen. Juist die gebieden zijn kwetsbaar en staan bloot aan bedreigingen.

Van 1976 tot 1979 werden simultaantellingen georganiseerd samen met de volgende werkgroepen: Vogelwacht Den Bosch, Ken en Geniet uit Dongen, en vogelwerkgroep de Kempen. Grazende ganzen werden geteld in het Helvoirts Broek, de Vughtse Gement, het Bossche Broek, de Gement en de Kwaden Opslag te Moergestel, de Rekken te Dongen en incidenteel op de Rielse Heide.

In de jaren daarna werden de tellingen in het Helvoirts Broek voortgezet, terwijl uit de overige gebieden wat meer incidenteel nog informatie werd verzameld. Helvoirts Broek, de Rekken en - in mindere mate - de Kwaden Opslag bleken belangrijke fourageergebieden te zijn voor Taiga-Rietganzen. In de Rekken verbleven ook vaak Toendra-Rietganzen, die naar de Biesbosch trokken.

Vergelijkbare systematische tellingen zijn er op de slaapplaats op de Neterselse Heide en nabijgelegen graasgebieden niet geweest. In de jaren zestig en zeventig leek de slaapplaats verlaten te zijn of slechts incidenteel bezocht te worden. Dat 'incidenteel bezoek' moet overigens ook gelden voor de vogelaars. Het staat namelijk vast dat er daar in die periode gewoon heel weinig op ganzen gelet is. In de strenge winter 1978/79 zijn er wel wat ganzen gezien en in de jaren daarna is het gebied door enkele vogelaars intensiever bezocht en gecontroleerd. De 'Neterselse' ganzen grazen direct ten zuiden of ten noorden van de slaapplaats op respektievelijk de (ontgonnen) Mispel-eindsche Heide en de (eveneens ontgonnen) Spreeuwelse Heide. Slechts incidenteel worden andere fourageergebieden gebruikt.

Het aantal teldagen liep van seizoen tot seizoen nog al uiteen. Soms zijn de Rietganzen ook gedurende de dag nogal beweeglijk, ze kunnen 's-middags op hele andere plekken zitten dan 's-ochtends. Deze factoren beïnvloeden uiteraard de betrouwbaarheid van de tellingen in belangrijke mate.

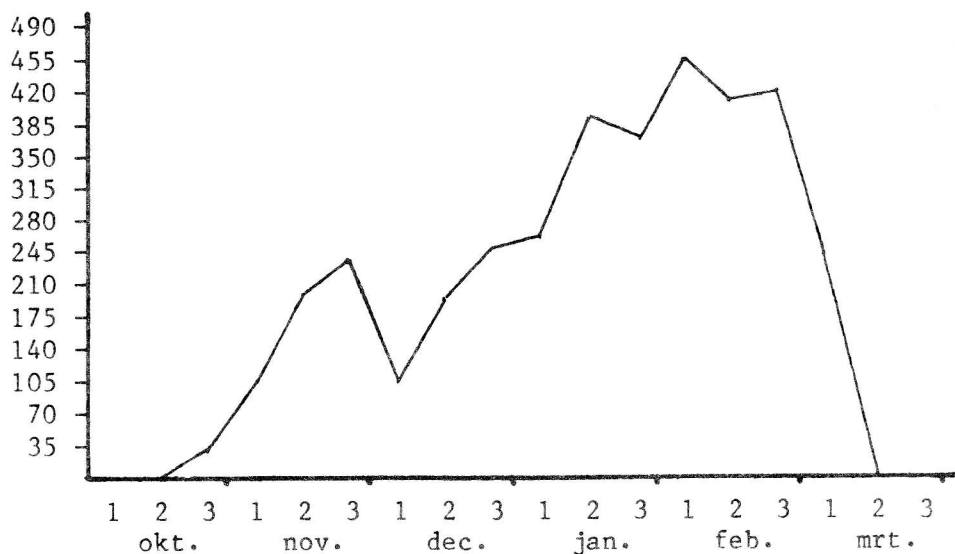
De ondersoortdetminatie leverde vaak problemen op. Zonder teleskoop (vergroting minimaal 30) is het vrijwel ondoenlijk, zeker wanneer de weersomstandigheden niet ideaal zijn. Bij een aanzienlijk deel van de waarnemingen is dan ook geen onderscheid gemaakt naar ondersoorten.

3. Resultaten van de tellingen

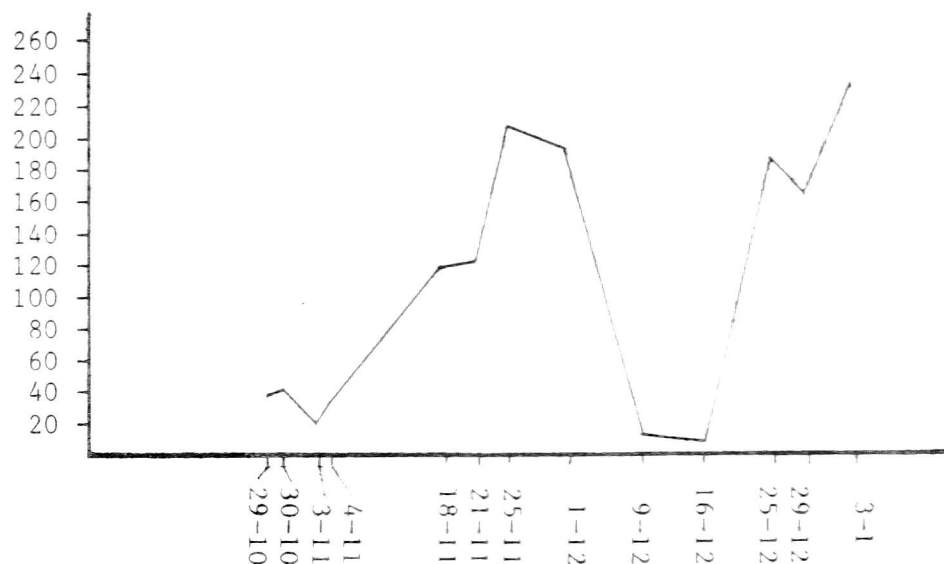
Kampina - Helvoirts Broek.

De eerste Taiga-Rietganzen worden in de meeste seizoenen gezien in de laatste week van oktober, anders in de eerste week van november. Deze eerste waarnemingen hebben doorgaans betrekking op kleine groepjes van minimaal 6 tot maximaal 42 exemplaren, die waarschijnlijk bestaan uit één of enkele familiegroepjes. Daarna nemen de aantallen geleidelijk toe, waarbij gewoonlijk de grootste aantallen optreden in februari. Na half februari nemen de aantallen snel af, en in de eerste week van maart zijn de vogels meestal weer weg. Waarnemingen na 15 maart zijn zeldzaam en pleisterende Rietganzen zijn niet meer gezien na 13 maart. In figuur 2 zijn de maxima per periode van 10 dagen (dekade), op basis van telgegevens uit negen seizoenen, in een grafiek gezet. In oktober, november, december vallen de maandmaxima steeds in de laatste dekade van de maand.

Figuur 2. Aantalsverloop van overwinterende Rietganzen in het Helvoirts Broek. Gemiddelde maxima per dekade, winters 1975/1976 tot en met 1983/1984.

Figuur 3. Slaapplaatstellingen Kampina in de periode 29 oktober 1978 tot en met 3 januari 1979.

In februari en maart vallen de maximale aantallen juist in de eerste dekade; een duidelijk teken dat de terugtrek begonnen is. In figuur 2 zijn uitsluitend gegevens verwerkt van pleisterende vogels. Het is goed te bedenken, dat dit verloop een doorsnee vormt van een 'Rietganzenseizoen'; van jaar tot jaar zijn de verschillen aanzienlijk, bijvoorbeeld onder invloed van meer of minder streng winterweer.

Het werken met maxima verdoezelt verder de aanzienlijke aantalswisselingen, die binnen een seizoen optreden. Bij wijze van voorbeeld zijn in figuur 3 de resultaten weergegeven van een reeks slaapplaatstellingen in de periode van 29 oktober 1978 tot 3 januari 1979. Vergelijkbare schommelingen kunnen zich ook van dag tot dag voordoen in de fourageergebieden.

Hiervoor zijn drie min of meer aannemelijke verklaringen te geven.

Op de eerste plaats is het beslist niet onmogelijk, dat bij slaapplaatstellingen - misschien wel aanzienlijke - aantallen gemist zijn. Om dat te voorkomen zou de slaapplaats omsingeld moeten worden door een tamelijk groot aantal waarnemers. In de praktijk werden de tellingen meestal door één persoon of vanaf één punt verricht, ergens tussen de slaapplaats en het belangrijkste fourageergebied. De ganzen zullen echter niet steeds dezelfde aanvliegroete gebruiken en ze kunnen bij tijd en wijle van andere fourageergebieden komen. In die zin zijn de tellingen dus ten dele onvolledig.

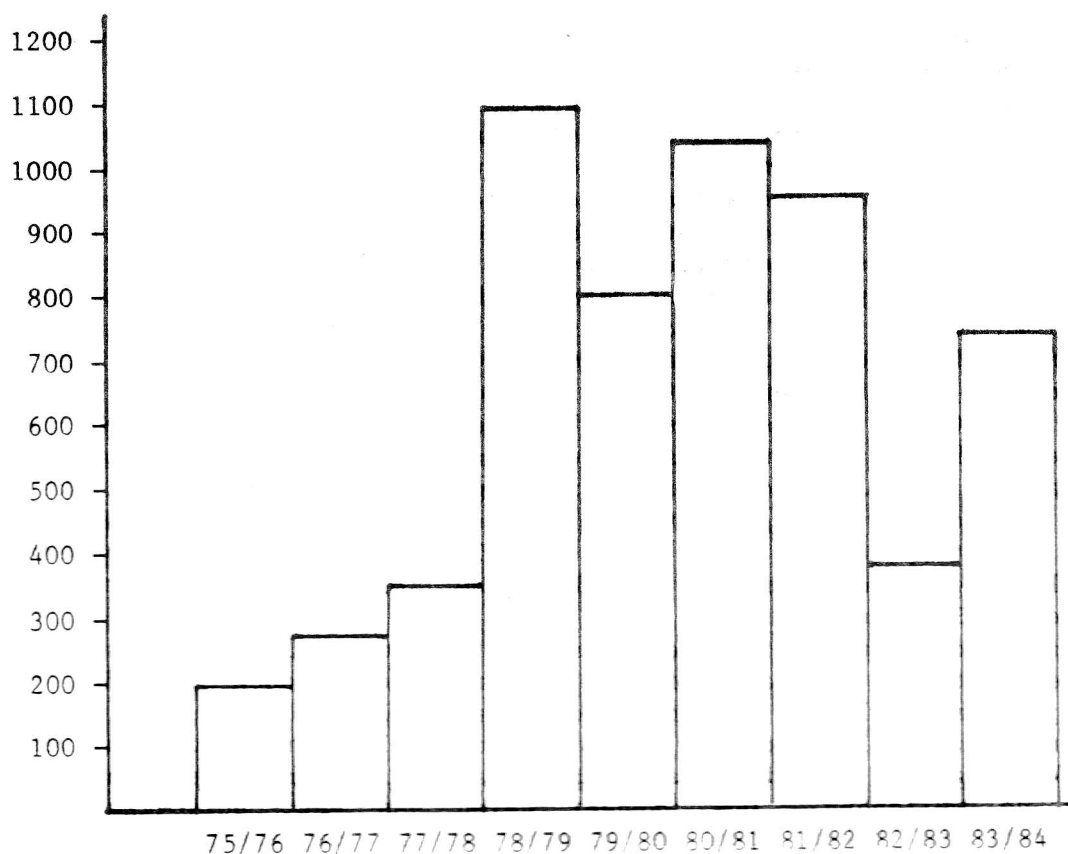
Op de tweede plaats moeten we bedenken, dat de ganzen waarschijnlijk niet de hele overwinteringsperiode aanwezig zijn op één pleisterplaats. Hoewel er nog maar weinig ringgegevens bekend zijn, lijkt het er toch op dat er nogal wat verplaatsingen zijn tussen de verschillende pleisterplaatsen. Dit soort verplaatsingen is door ringonderzoek wel aangetoond voor de verschillende overwinteringsplaatsen van Toendra-Rietganzen.

Een derde oorzaak is gelegen in het feit, dat de ganzen soms blijven overnachten in de graasgebieden. Op grote schaal doet zich dit voor bij uitzonderlijke weersomstandigheden. In de wel erg winterse periode vanaf 30 december 1978 bijvoorbeeld werden de Huisvennen wekenlang niet gebruikt als slaapplaats. De ganzen bleven toen gewoon in de weilanden. Ook wanneer delen van het Helvoirts Broek overstroomd raken zien de ganzen af van de energieverblindende vliegtocht naar de Huisvennen. Dit gebeurde bijvoorbeeld in januari 1981.

Heel vaak ook bleven groepen ganzen overnachten in het natte weilanden gebied van de Rekken. Ook in heldere nachten blijft soms een deel van de groep in het weiland overnachten, maar het is niet bekend in welke mate. Na de ruilverkaveling is dit niet meer vastgesteld.

In figuur 4 is het verloop van de maximale seizoens aantallen weergegeven sinds 1975. Hieruit komt een duidelijk stijgende tendens naar voren, wanneer we de "topjaren" (strengere winters!) 1978/79 en 1982/83 (zachte winter) buiten beschouwing later. Bedacht moet worden, dat de seizoensmaxima meestal slechts enkele dagen aanwezig zijn. Het beeld kan wat vertekend zijn omdat in de eerste jaren vrijwel alleen gegevens van slaapplaatstellingen zijn gebruikt. Deze zullen, zoals reeds hiervoor werd aangegeven, een onderschatting opleveren van het aantal ganzen dat in de streek verblijft. Niettemin komt ook uit de slaapplaatstellingen van de laatste jaren een duidelijke toename naar voren, vooral na de strenge winter 1978/79, hoewel kennelijk nooit de totale populatie op de Huisvennen overnacht. De maximale aantallen, die bij slaapvluchten geteld werden bedroegen in 1981 en 1982 bijvoorbeeld: 525 en 554.

Figuur 4. Het verloop van de maximale seizoensaantallen.
(Kampina - Helvoirts Broek).

4. Neterselse Heide - Misperleindsche Heide

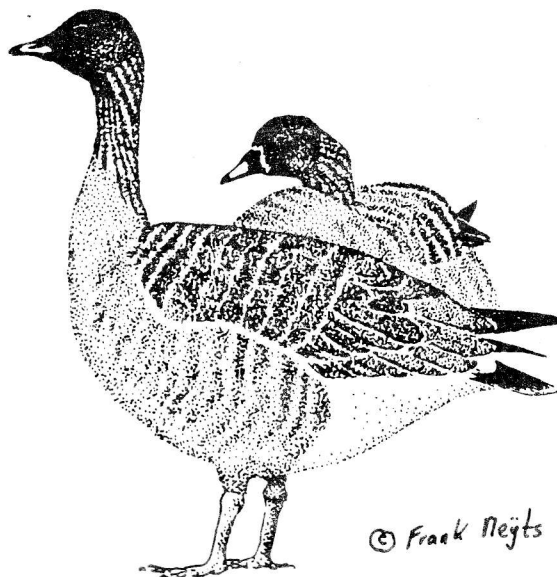
In oudere publikaties (b.v. de Avifauna van Noord-Brabant en Ganzen in Nederland) wordt de Neterselse Heide steeds genoemd als pleisterplaats. Over het voorkomen van Rietganzen tussen 1965 en 1979 is eigenlijk niets bekend, maar het is niet uigesloten, dat dat te wijten is aan het feit, dat het gebied weinig door vogelaars bezocht werd. Uit de jaren 1978/79 en 1979/80 zijn enkele incidentele waarnemingen bekend. In de strenge winter 1980/81 worden vanaf half december kleine aantallen gezien, welke vanaf half januari oplopen tot ruim honderd. Van eind januari tot half februari worden de grootste aantallen genoteerd, met als piek 341 exemplaren op 15 februari 1981. In de winter 1981/82 herhaalt zich dit patroon min of meer, zij het, dat dezelfde piekaantallen in februari uitblijven. Het maximum is 156 exemplaren op 23 februari 1982. Uit de winters 1982/83 en 1983/84 zijn minder waarnemingen gemeld; in beide seizoenen verschijnen de Rietganzen vanaf half december en blijven de maxima, met 50 exemplaren op 22 februari 1983 en 72 exemplaren op 5 februari 1984 aan de lage kant. De telgegevens zijn samengevat in tabel 1.

Tabel 1. Pleisterende Rietganzen in het complex Neterselse Heide, Mispelleindsche Heide, Landschotse Heide.

	78/79	79/80	80/81	81/82	82/83	83/84
december, 1e dekade	-	-	-	-	-	-
2e dekade	-	-	-	-	-	-
3e dekade	43	-	-	75	-	-
januari, 1e dekade	20	-	-	126	-	-
2e dekade	-	-	94	136	-	-
3e dekade	50	20	165	151	-	65
februari, 1e dekade	13	-	310	-	-	72
2e dekade	-	-	341	156	-	-
3e dekade	-	-	-	-	50	-

- geen telgegevens beschikbaar

De meeste tellingen zijn verricht in een weilandgebied grenzend aan het heidereservaat, n.l. de ontgonnen Mispelleindsche Heide. Incidenteel fourageerden kleinere aantallen in de Biezegooien, op de Spreeuwelse Heide en ten zuiden van de Landschotse Heide. Vluchten van en naar de Kwaden Opslag werden niet waargenomen, hoewel Wim de Kroon de ganzen soms uit noordelijke richting op de slaapplaats zag arriveren. Dit kan wijzen op een relatie met de Kwaden Opslag, maar kan ook betekenen dat de Spreeuwelse Heide of de Elschotshoek intensiever in gebruik zijn als voedselgebied dan tot nu toe blijkt uit directe waarnemingen. De ganzen, die op de Neterselse Heide slapen lijken in ieder geval overdag nog wel eens aan de aandacht te ontsnappen. Zo was er tussen 12 januari en 30 januari 1982 constant een groep van ongeveer 130 aanwezig. Op de Mispelleindsche Heide fourageerden op 14 tot en met 18 januari respectievelijk 128, 108, 59, 6 en 127 exemplaren. Het lijkt erop, alsof een deel van de groep elders voedsel zoekt op 15, 16 en 17 januari. Slechts enkele keren is de ondersoort bepaald van de Rietganzen op de Mispelleindsche Heide. Bij die gelegenheden bestond de groep telkens geheel of voor de overgrote meerderheid uit Taiga-Rietganzen.

© Frank Neijts 1984

5. Diskussie

Over de stijgende tendens in de aantallen pleisteraars zijn enkele opmerkingen te maken. Ook in andere traditionele 'Fabalis'-pleisterplaatsen, met name in Drente, is na de winter 1978/79 een aantals-toename geconstateerd. Voor die provincie als totaal wordt dit toegeschreven aan het feit, dat sinds 1978/79 de ganzen opnieuw gebruik zijn gaan maken van pleisterplaatsen, die sinds tientallen jaren verlaten waren.

Voor Midden-Brabant lijkt dat ook op te gaan. Sinds die bewuste winter komen er weer wat regelmatigere aantallen voor in de Kwaden Opslag (Moergestel) en is er sprake van, dat een verlaten pleisterplaats op de Neterselse en Mispelende Heide opnieuw 'ontdekt' zou zijn. Gezien het verschil in waarnemingsintensiteit voor en na 1980 moet echter de geldigheid van die bewering vooralsnog een vraagteken gezet worden. In de jaren zestig werden er tweehonderd tot driehonderdvijftig exemplaren gezien. Als er al sprake is van 'herontdekking' dan liggen de aantallen nu niet hoger dan toen.

In de Groote Peel is vastgesteld, dat na half januari het aandeel van Toendra-Rietganzen in de totale groep aanzienlijk toeneemt. Voor Midden-Brabant ontbreken voldoende nauwkeurige tellingen, waarbij onderscheid is gemaakt naar ondersoorten. Niettemin bestaat de indruk, dat de laatste jaren ook hier zo'n verschijnsel optreedt. Zo bestond op 5 februari 1984 een groep van ongeveer 650 ganzen in het Helvoirts Broek voor ongeveer de helft uit Taiga-Rietganzen en voor de andere helft uit Toendra-Rietganzen; in december daaraan voorafgaand werden daar nog geen Toendra-Rietganzen gezien. Als op deze pleisterplaats de sterke aantalstoename tegen het einde van de winter ook moet worden toegeschreven aan het tamelijk plotseling verschijnen van Toendra-Rietganzen, dan zou dat de trendmatige toename van de populatie kunnen verklaren.

Het verschijnen van Toendra-Rietganzen in traditionele pleisterplaatsen van de Taiga-Rietganzen, valt samen met een verandering in hun voedselkeus. In het begin van het seizoen eten Toendra-Rietganzen vooral oogstafval op aardappel- en bietenakkers, b.v. in Zeeland. Als dat op is schakelen ze over op gras en ze verhuizen dan massaal naar het rivierengebied. Het is dan niet uitgesloten dat enkele van deze groepen zich aansluiten bij de Taiga-Rietganzen in Brabant.

In het geval van Kampina/Helvoirts Broek moet echter nog een andere mogelijke oorzaak genoemd worden voor de onmiskenbare recente aantals-toename. De stijging valt hier namelijk vrijwel samen met het gereedkomen van de Ruilverkaveling Gilze-Bavel-Rijens Broek. De slaapplek in de Rekken (Rijens Broek) raakte daardoor geheel in onbruik. Het gebied ging goeddeels verloren als voedselgebied; de - kleinere - aantallen die nu nog gezien worden betreffen meestal Toendra-Rietganzen, die in de Biesbosch slapen. Voor de ganzen, die slapen op Kampina resteert nu eigenlijk alleen nog het Helvoirts Broek als tamelijk gaaf en ongeschonden voedselgebied. De laatste jaren zijn bijna alle ganzen van Kampina bijna altijd daar te vinden!

Deze ontwikkeling staat niet op zichzelf. Andere gebieden verloren al eerder hun betekenis voor de Taiga-Rietganzen. Het Vlijmsch Ven en de Vughtse Gement gingen in de ruilverkaveling "Heusden-Vlijmen" (1965) op de schop; er worden nu nog maar sporadisch kleine aantallen gezien.

Het Bossche Broek werd in 1967 door wegeaanleg versnipperd; de laatste jaren werden er nauwelijks nog ganzen gesignaleerd. Ook de buitenpolders van Besooyen en Waalwijk werden verkaveld, ontwaterd en ontsloten; ganzen zijn er sindsdien vrijwel verdwenen. Voor de Kwaden Opslag en de Gement te Moergestel geldt eigenlijk hetzelfde (ruilverkaveling "Molenakkers", 1965) maar de laatste jaren worden er weer regelmatig, zij het pas laat in het seizoen, Taiga-Rietganzen gezien. Vóór de ruilverkaveling was de Rekken ook bekend als slaappleats. Helaas is er weinig bekend over de aantallen slapers en de regelmaat, waarmee van de slaappleats gebruik werd gemaakt. Niettemin kan ook de aantalsstijging op de slaappleats Kampina minstens gedeeltelijk daarmee in verband worden gebracht. Door het wegvallen van alternatieve slaap- en voedselgebieden is de populatie in zijn geheel natuurlijk een stuk kwetsbaarder geworden. In het Helvoirts Broek zien we thans de volgende bedreigingen:

- Uitbreiding van industrie en woningbouw tot in het Broek;
- Overbemesting met grote hoeveelheden drijfmest;
- Toename van het areaal snijmaïs ten koste van grasland.

Voor al de laatste jaren is in het zuidelijk deel van het Broek veel meer maïs geteeld. Aangezien 'Fabalis', de Taiga-Rietganzen, zo'n verstokte grazer is, betekent dat een aanzienlijke vermindering van de beschikbare voedselbron. De voedselgebieden van de Taiga-Rietganzen van de Neterselse Heide hebben in het verleden al bijna fatale kultuurtechnische aanpassingen ondergaan. Alsof het niet genoeg is, wordt nu de Spreeuwelse Heide opnieuw bedreigd, en wel door de Ruilverkaveling de Hilver, die in voorbereiding is. Binnen het ruilverkavelingsblok valt ook de Kwaden Opslag, van belang voor de ganzen van de Kampina, en mogelijk ook voor die van de Neterselse Heide.

6. Samenvatting

Het aantal in Midden-Brabant overwinterende Rietganzen bedraagt de laatste jaren 1.000 tot 1.200, waarvan het merendeel tot de ondersoort 'Fabalis', de Taiga-Rietgans, behoort. De Middenbrabantse pleisterplaatsen zijn daarmee van groot belang voor het voortbestaan van deze ondersoort. Op de belangrijkste pleisterplaats, Kampina, en de daarmee te relateren voedselgebieden in het Helvoirts Broek arriveren de Taiga-Rietganzen vanaf eind oktober of begin november. Op de Mispeleindsche en Neterselse Heide verschijnen ze pas vanaf half december met eveneens maxima in februari.

Fourageergebieden zoals de Kwaden Opslag, de Gilzesche Heide (en tegenwoordig ook de Rekken?) worden eveneens pas laat in het seizoen opgezocht. In strenge winters wordt nog een aantal graslandgebieden incidenteel gebruikt.

De belangrijkste voedselgebieden zijn te vinden in beekdalen en broekgebieden (Helvoirts Broek, Rekken, Kwaden Opslag) en in mindere mate op de jonge heide-ontginning (Mispeleindsche Heide, Spreeuwelse Heide, Gilzesche Heide). Al deze gebieden worden gekarakteriseerd door het voorkomen van vochtig grasland.

Tot Slot

De honderenden waarnemingen van tientallen vogelaars, die in dit verslag zijn verwerkt, vergden tientallen uren veldwerk. Behalve de in paragraaf 2 genoemde werkgroepen wil ik de volgende personen bedanken voor het beschikbaar stellen van hun gegevens:

Frans van Erve, Lex Peeters, Wim de Kroon, Marco Bakermans, Ad van Poppel, Peter de Rouw en Peter Key.

Aanvullende informatie werd verkregen uit het ganzenarchief van S.B.B.

Literatuur

- Avendonk, F. van. 1977. Tussentijds verslag van het slaaptrekonderzoek aan ganzen in Midden-Brabant. Mededelingen V.W.G. Falco 2 (3/4): 3 - 7.
- Avendonk, F. van. 1978. Ganzen in Midden-Brabant 1977 - 1978. Mededelingen V.W.G. Falco, oktober 1978: 13 - 14.
- Bergh, L. van den. 1979. Over het voorkomen van Taigarietganzen (*Anser fabalis fabalis*) in het gebied van de Grote Rivieren in de winter 1978/1979. Het Vogeljaar 27 (3).
- Bergh, L. van den. 1983b. De Rietgans. Vogels nr. 18: 240 - 243.
- Ganzenwerkgroep Nederland. Resultaten van de ganzentellingen in verschillende seizoenen, van 1976 tot en met 1981 in het tijdschrift Watervogels, in 1983 en 1984 in Limosa.
- Hilgers, L. 1981. Rietganzentellingen in Midden-Brabant in 1978/79 en 1980/81. Nieuws van V.W.G. Midden-Brabant.
- Huyskens, G. 1977. De verspreiding van de *Anser fabalis fabalis* en *Anser fabalis rossicus* buiten het broedseizoen. Watervogels 2 (2): 69 - 75.
- Huyskens, G. 1979. De Europese Rietganzen, *Anser fabalis fabalis*, *Anser fabalis rossicus*. Ondersoorten of soorten?..... al of niet schadelijk? Mens en vogel 17: 204 - 208.
- Impe, J. van. 1980. Etude de deux populations de l'oie des moissons (*Anser fabalis*). Alauda 48 (1): 1 - 20.
- Roselaar, C.S. 1977. De geografische variatie van de Rietgans. Watervogels 2: 61 - 68.

Adres: Jeroen Boschstraat 18, 5062 LE Oisterwijk.